

PRIMJENA MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA U NEMEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA

APPLICATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW IN NATIONAL ARMED CONFLICT

Ajla Škrbić

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina

SAŽETAK

Nemeđunarodni oružani sukobi su sukobi u kojima se neprijateljstva odvijaju na području jedne države, i to između oružanih snaga te države i odmetničkih oružanih snaga ili drugih organiziranih naoružanih skupina koje imaju kontrolu nad dijelom područja predmetne države. U ovim oružanim sukobima prvenstveno se primjenjuju član 3. Ženevskih konvencija i odredbe Protokola II iz 1977. godine, ali i mnoge druge odredbe međunarodnog humanitarnog prava koje su zajedničke za sve vrste oružanih sukoba. Evidentno je da međunarodna zajednica ide u pravcu stvaranja jus cogens normi od međunarodnog humanitarnog prava. Navedeno je jako bitno i veoma potrebno, jer odredbe koje će se primjenjivati u oružanom sukobu ne trebaju ovisiti od toga da li je riječ o međunarodnom ili nemeđunarodnom oružanom sukobu. U svakom sukobu žrtve su te koje se trebaju zaštititi, te je iz tog razloga nebitno kakvog je karaktera sukob - bitno je samo da sukob postoji i da se žrtve moraju zaštititi.

Ključne riječi: međunarodno humanitarno pravo, međunarodni oružani sukob, nemeđunarodni oružani sukob, civili, ljudska prava, suverenost.

Key words: international humanitarian law, international armed conflict, national armed conflict, civilians, human rights, sovereignty.

ABSTRACT

National armed conflicts are conflict where hostilities are taking place in one state between the armed forces of the state and the outlaw armed forces or other organized armed groups which have control over one part of underlying country. In these armed conflict, article 3. of Geneva convention and regulations of Protocol

II of 1977 are primarily applied, and many other international humanitarian law provisions which are common for all types of armed confrontations. It is evident that international community is heading towards creating the jus cogens norms of international humanitarian law. Above mentioned is very important and very necessary, given that provisions which will be applied in armed conflict should not depend on of whether it comes from international or national armed conflict. In every conflict the victims should be protected and therefore the character of conflict is irrelevant- it is essential only the awareness that the conflict exists and the victims protection.

1. UVOD

Protokol II je prvi dokument koji daje definiciju nemeđunarodnih oružanih sukoba, te navodi da su to sukobi »koji se odvijaju na teritoriji visoke strane ugovornice između njenih oružanih snaga i otpadničkih oružanih snaga ili drugih organiziranih naoružanih grupa koje, pod odgovornom komandom, vrše takvu kontrolu nad dijelom njene teritorije koja im omogućuje da vode neprekidne i usmjerene vojne operacije i da primjenjuju ovaj Protokol»¹⁰⁹. Takođe se navodi da se Protokol II neće primjenjivati na situacije unutrašnjih nemira i zategnutosti, kao što su pobune, izolovani i sporadični akti nasilja i ostali akti slične prirode, jer to nisu oružani sukobi¹¹⁰.

Za razliku od međunarodnih oružanih sukoba u kojima učestvuju države i međunarodne organizacije, u nemeđunarodnim oružanim sukobima učestvuju antagonističke grupe, odnosno redovne oružane snage određene države, s jedne strane, i oružane grupe unutar iste države, s druge strane. Iz navedenog proizlazi da se ovi

¹⁰⁹ Član 1. stav 1. Dopunskog protokola uz Ženevske konvencije od 12.08.1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba, od 08.06.1977. godine (Protokol II)

¹¹⁰ Član 1. stav 2. Protokola II iz 1977. godine

sukobi odvijaju na teritoriji jedne države. Ipak, i takvi sukobi imaju utjecaj na međunarodni mir i sigurnost. Međunarodno pravo se više ne bavi samo državama i njihovim međusobnim odnosima, već je prošireno i na ljudska prava, a ljudska prava su ugrožena u svim vrstama oružanih sukoba.

Grupe koje učestvuju u sukobu mogu biti socijalne, političke, vjerske i druge, dok se sam sukob može pojaviti kao državni udar, vojni puč ili sukob širih razmjera - koji se obično označava kao građanski rat.

Cilj nemeđunarodnog oružanog sukoba može biti preuzimanje vlasti, otcjepljenje federalne jedinice od savezne države, stjecanje nezavisnosti, promjena političkog sistema, stjecanje veće autonomije unutar države i drugo. U suštini, na teritoriji države na kojoj se odvija sukob postoje različiti interesi, netrpeljivost, nacionalna ugroženost i slično - što na kraju i dovodi do sukoba. Međutim, posljedice sukoba ne pogađaju samo tu državu, već i međunarodnu zajednicu u cjelini. Najkarakterističnija posljedica ovih sukoba jeste sve veća ugroženost civilnog stanovništva i veliki broj ljudskih žrtava.

Da bi se utvrdilo da li je kod određenog oružanog sukoba riječ o nemeđunarodnom oružanom sukobu ili pak o terorističkim aktivnostima, unutrašnjim nemirima, pobunama i slično, proučava se intenzitet sukoba i organizacija sukobljenih strana. Naime, nemeđunarodni oružani sukob karakterizira organiziranost. Sukob se odvija između oružanih snaga jedne države i odmetničkih oružanih skupina ili drugih organiziranih oružanih skupina koje se nalaze pod odgovornim zapovjedništvom. Takođe, kod nemeđunarodnog oružanog sukoba radi se o dugotrajnom oružanom nasilju u kojem učestvuju nevladine grupe.

Bitna razlika između prava međunarodnih i prava nemeđunarodnih oružanih sukoba jeste da drugo ne predviđa status borca, ne definiše ga i ne propisuje posebne obaveze za borce. Ipak, potrebno je da se civili razlikuju od onih koji učestvuju u sukobu. Zato civili uživaju posebnu zaštitu (o čemu će kasnije u tekstu biti riječi).

Takođe, jako bitna razlika između međunarodnog i nemeđunarodnog oružanog sukoba proističe već i iz određenja strana u sukobu. Očito je da strane u nemeđunarodnom oružanom sukobu ne mogu biti ravnopravne kao što su to strane u međunarodnom oružanom sukobu. U prvom su strane u sukobu državne i odmetničke oružane snage, a u drugom ravnopravne države - u prvom sudjeluju vlast i

pobunjenici, a u drugom, dakle, dvije države.

Treća jako bitna razlika između ove dvije vrste sukoba jeste rašireno mišljenje da sukob unutar jedne države spada pod njenu jurisdikciju i da se druge države ne bi smjele miješati u takav sukob¹¹¹.

2. PRAVILA PRIMJENJIVA U NEMEĐUNARODNIM ORUŽANIM SUKOBIMA

Pravo nemeđunarodnih oružanih sukoba je mnogo mlađe od prava međunarodnih oružanih sukoba i razvija se tek od druge polovine 20. stoljeća. Države su dugo ovu oblast smatrale svojim unutrašnjim pitanjem. Ipak, činjenica da su nemeđunarodni oružani sukobi danas daleko brojniji od međunarodnih¹¹², te da je broj žrtava koje u istima stradaju sve veći i veći, dovela je do stvaranja sve većeg broja pravila koja se odnose na nemeđunarodne oružane sukobe. Moderni stručnjaci tvrde da su ratovi između suverenih država postali fenomen daleke prošlosti, te da nemeđunarodni oružani sukobi danas predstavljaju najčešći oblik sukoba i imaju velike posljedice, a samim time postoji i velika potreba zaštite njihovih žrtava. Mora se priznati da bi sudbine žrtava u ovim oružanim sukobima bile daleko bolje ne da postoji veći broj pravila koja reguliraju ovu oblast, već samo da se poštuju pravila koja već postoje. Smatra se da do kršenja ovih akata i ostalih humanitarnih pravila dolazi zbog nedostatka volje da se isti sprovedu, zbog nepoznavanja tih pravila, te zbog nedostatka sredstava za njihovu primjenu, a ne zbog njihove neadekvatnosti.

Na nemeđunarodne oružane sukobe ne primjenjuju se svi dokumenti međunarodnog humanitarnog prava, već prvenstveno član 3. Ženevskih konvencija (član koji je zajednički za sve četiri Ženevske konvencije) i Protokol II iz 1977. godine. Svi ostali akti koji se mogu primjenjivati u nemeđunarodnim oružanim sukobima oslanjaju se na ove akte.

To su, između ostalog, Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998. godina),

¹¹¹ Izuzetak od ovog pravila predviđen je u članu 42. glave VII Povelje UN: ako Vijeće sigurnosti utvrdi da oružani sukob unutar jedne države predstavlja prijetnju miru, može donijeti odluku da se upotrijebe oružane snage radi održavanja ili ponovnog uspostavljanja međunarodnog mira.

¹¹² Prema podacima Međunarodnog instituta mira u Oslu, kod 59 od 73 države koje su u periodu od 1990. do 1995. godine bile uključene u neki oblik sukoba, radilo se o nemeđunarodnom oružanom sukobu (FABIJANIĆ GAGRO, S., VUKAS, B., Pravna priroda i politička pozadina oružanih sukoba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, Zbornik PFZ, 58, (5) 1159-2000 (2008), strana 1162., www.hrcak.srce.hr/file/45824 (pristupljeno: 25.08.2009. godine)

Konvencija o određenom klasičnom oružju¹¹³ (1980. godina), Otavska konvencija¹¹⁴ (1997. godina), Konvencija o hemijskom oružju (1993. godina), Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba (1954. godina) i Drugi protokol uz ovu Konvenciju (1999. godina) i drugi. Iz navedenog je vidljivo da su to uglavnom dokumenti koji se tiču ograničenja ratovanja.

Međunarodno humanitarno pravo moraju poštovati i strane u sukobu koje nisu države, dakle ne samo oni koji se bore protiv vlade, već i oružane grupe koje se međusobno bore. Zato treba prvenstveno imati u vidu da države uglavnom stvaraju pravila koja će obavezivati sve strane u sukobu¹¹⁵, čime na neki način priznaju drugoj strani međunarodnopravni subjektivitet. Međutim, države su utvrdile da priznavanje ravnopravnosti protivničkoj strani u sukobu ne znači i priznavanje njenog subjektiviteta, već samo priznavanje u okviru međunarodnog humanitarnog prava¹¹⁶. Naime, Protokol II sadrži odredbu koja kaže da ništa što je sadržano u tom Protokolu ne narušava suverenost države, niti umanjuje odgovornost države da održi ili uspostavi zakon i red ili da brani nacionalno jedinstvo ili teritorijalni integritet¹¹⁷. Takođe, ni jedna država se ne može pozivati na ovaj Protokol da bi opravdala svoje učestvovanje u oružanom sukobu¹¹⁸. To znači da primjena međunarodnog humanitarnog prava ne može dovesti do internacionalizacije sukoba i da nemeđunarodni oružani sukob neće postati međunarodni ukoliko se primjenjuju pravila koja vrijede za međunarodne oružane sukobe.

Dakle, međunarodno humanitarno pravo ne obavezuje samo države, već i nevladine strane, jer država prilikom obavezivanja na poštovanje međunarodnog humanitarnog prava postavlja ovo pravo u svoje domaće zakonodavstvo te se ono primjenjuje na sva lica koja se nalaze na njenoj teritoriji. Međunarodno humanitarno pravo odnosi se i na pripadnike oružanih snaga, kao i na one koji pomažu jednu od strana u sukobu, te na sva druga lica koja se nalaze u službi jedne od strana u sukobu. To znači da i treće države koje pomažu jednu od strana u sukobu moraju poštovati pravila međunarodnog humanitarnog prava. Takođe, postoji i određeni broj pravila međunarodnog humanitarnog prava koja se danas smatraju imperativnim normama općeg običajnog međunarodnog prava i koja, dakle, po toj osnovi

¹¹³ Puni naziv Konvencije je: Konvencija o zabrani ili ograničavanju upotrebe određenih vrsta klasičnog oružja za koje se može smatrati da ima prekomjerne traumatske efekte ili da djeluje bez razlike u pogledu ciljeva (u nastavku teksta: Konvencija o određenom klasičnom oružju)

¹¹⁴ Puni naziv Konvencije je: Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa antipersonalnih mina i o njihovom uništavanju (u nastavku teksta: Otavska konvencija)

¹¹⁵ Član 3. stav 1. Ženevskih konvencija iz 1949. godine

¹¹⁶ Člana 3. stav 4. Ženevskih konvencija iz 1949. godine

¹¹⁷ Član 3. stav 1. Protokola II iz 1977. godine

¹¹⁸ Član 3. stav 2. Protokola II iz 1977. godine

obavezuju sve države u svim sukobima. S druge strane, međunarodno humanitarno pravo ne odnosi se na akte koji nisu povezani sa oružanim sukobom - čak i ako su počinjeni za vrijeme istog. Najveći razlog ogromnih negativnih posljedica nemeđunarodnih oružanih sukoba jeste činjenica da država zadržava pravo primjene sile ukoliko se radi o sukobu koji se odvija samo na njenoj teritoriji, smatrajući da time uspostavlja red i mir. Države su uglavnom voljne primjenjivati pravila kojima uređuju odnose između sebe čak i u vrijeme oružanog sukoba. U njihovom je interesu uspostaviti pravila koja će štititi njihove državljane od samovolje drugih država. Međutim, u slučaju nemeđunarodnog oružanog sukoba države smatraju da je to unutrašnja stvar svake od njih - u koju se druge države ne smiju miješati. Države se u suštini povode za definicijom suverenosti, koja kaže da je to vrhovna vlast države na njenom području, koja isključuje vlast drugih država i nije podvrgnuta nikakvoj višoj vlasti, te smatraju da svaka od njih ima pravo da prilike u svojoj zemlji uređuje na način koji sama smatra odgovarajućim. Zbog toga je usvajanje člana 3. zajedničkog svim Ženevskim konvencijama iz 1949. godine predstavljalo revolucionaran korak.

2.1. Član 3. Ženevskih konvencija iz 1949. godine

Član 3. predstavlja pravilo običajnog prava koje moraju poštovati sve strane u sukobu i u svakoj situaciji (*jus cogens*). On propisuje «elementarne obzire čovječnosti»¹¹⁹ koji se moraju poštovati u svakoj situaciji, bez obzira na to da li su ugovoreni određenim sporazumom između strana u sukobu ili ne, i bez obzira na to da li se strane u sukobu međusobno priznaju. Ukoliko neka strana u sukobu krši ove «elementarne obzire čovječnosti», smatra se da čini međunarodni zločin. Ograničenja koja se njime nameću odnose se na potrebu uređenja ponašanja kojima se ugrožavaju osnovne ljudske vrijednosti kao što su život, zdravlje, lično dostojanstvo čovjeka itd. Time su prvi put na pravni način uređeni odnosi u sukobima čije strane nisu države.

S druge strane, član 3. je primjenjiv samo u situacijama oružanog sukoba, ali pojam oružanog sukoba nije definiran. Iz toga proizlazi da strane u sukobu mogu negirati postojanje oružanog sukoba, čime mogu otkloniti primjenu ovog člana. Član 3. Ženevskih konvencija prvo postavlja zahtjev

¹¹⁹ Međunarodni sud pravde je u sporu Nikaragva protiv SAD-a iz 1986. godine donio presudu u kojoj je istakao da odredbe o nemeđunarodnim oružanim sukobima predstavljaju minimum pravila koji se u svakom sukobu mora poštovati i koji predstavlja «elementarne obzire čovječnosti».

da se sa osobama koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima u svakoj prilici postupa čovječno. To znači da zaštitu uživaju civili, ali i ustanici koji su onesposobljeni za borbu. Prema istima je zabranjeno nasilje protiv života i tijela, uzimanje talaca, povreda ličnog dostojanstva te izricanje i izvršavanje kazne bez prethodnog suđenja pred redovno ustanovljenim sudom. Međutim, oni se mogu kazniti u skladu sa drugim važećim propisima.

Nadalje, član 3. Ženevskih konvencija (koji prof. dr. sc. Vesna Kazazić u svojoj knjizi «Međunarodno humanitarno pravo: difuzija i primjena» s pravom naziva «minijaturnom konvencijom»¹²⁰) propisuje da će strane u sukobu nastojati sporazumima ojačati odredbe međunarodnog humanitarnog prava koje se odnose na međunarodne sukobe¹²¹. Takvi sporazumi neće utjecati na primjenu odredaba humanitarnog prava, niti na eventualno priznanje jedne države od strane druge države. Takođe se propisuje da humanitarne organizacije mogu stranama u sukobu ponuditi svoju pomoć. S druge strane, učesnice u sukobu nisu obavezne takvu pomoć i prihvatiti. Ukoliko prihvate, predstavnici humanitarnih organizacija posjećuju mjesta na kojima se nalaze osobe lišene slobode te poduzimaju mjere za poboljšanje uslova njihovog zatočenja.

Svakako da je član 3. koji je zajednički za sve Ženevske konvencije jako značajan, ali isti samo obezbjeđuje minimum standarda i nije naročito detaljan. Protokol II ga nadopunjuje, ali je i ovaj Protokol manje detaljan od, primjerice, akata koji reguliraju međunarodne oružane sukobe.

¹²⁰ V. KAZAZIĆ, Međunarodno humanitarno pravo: difuzija i primjena, Pravni fakultet Sveučilišta, Mostar, 2008. godina strana 202.

¹²¹ Tako su, naprimjer, predstavnici Vlade SFRJ, JNA, Republike Srbije i Vlade Hrvatske dana 27.11.1991. godine potpisali Memorandum o saglasnosti. Pri tome su utvrdili sljedeće:

- prema ranjenicima i bolesnicima, zarobljenicima i civilnom stanovništvu će se postupati u skladu sa Ženevskim konvencijama, a operacije će se voditi u skladu sa Protokolom I uz Ženevske konvencije
- uspostaviti će se zaštićene zone i obrazovati zajednička komisija za nestala lica
- osigurati će se slobodan prolaz za hranu, lijekove i medicinsku opremu, te poštovati znak Crvenog krsta
- poštovati će se sve paravojne i neregularne jedinice koje ne spadaju pod formalnu kontrolu ili politički utjecaj strana u sukobu.

Ovaj Memorandum je u Ženevi dana 23.05.1992. godine dopunjen Dodatkom, u kojem su predstavnici Hrvatske i SRJ utvrdili da se prava i obaveze iz Memoranduma, Ženevskih konvencija i Protokola I imaju proširiti na cijele teritorije ovih država, a u skladu sa aktima ratifikacije ili sukcesije.

2.2. Protokol II iz 1977. godine

Protokol II iz 1977. godine na neki način dopunjava član 3. Ženevskih konvencija iz 1949. godine. To je prvi dokument koji navodi definiciju nemeđunarodnog oružanog sukoba. Sadrži samo 28 članova (dok, primjerice, Protokol I sadrži više od 80 članova). Naravno, broj članova koji konvencija sadrži nije najbitnija karakteristika konvencije, ali ipak pokazuje da postoji ogromna razlika u načinu reguliranja međunarodnih i nemeđunarodnih sukoba, te da u reguliranju nemeđunarodnih sukoba nedostaje pravila i definicija. Iz svega navedenog se vidi da su države više računala vodile o svom suverenitetu, nego o humanosti. U suštini, bilo bi logično i jedino ispravno da se sva pravila koja se primjenjuju u međunarodnim oružanim sukobima primjenjuju i u nemeđunarodnim, čemu, čini se, teži savremeno međunarodno humanitarno pravo.

Protokol II sadrži posebne odredbe o ranjenicima, bolesnicima i brodolomcima, sanitetskim jedinicama i transportu, sanitetskom i vjerskom osoblju, humanitarnom postupku, djeci, civilnom stanovništvu, licima čija je sloboda ograničena, te posebne odredbe o krivičnom gonjenju. Međutim, mjere zaštite koje sadrži Protokol II nisu dovoljne, jer nije regulirano pitanje odgovornosti za kršenje njegovih odredbi. Takođe, ovaj Protokol ne predviđa pravila o ratnim zarobljenicima, o sigurnosnim zonama, te neutraliziranim ili demilitariziranim zonama.

U odnosu na član 3. Ženevskih konvencija, Protokol II ima puno uže polje primjene: primjena člana 3. predstavlja opću obavezu svih država ugovornica Ženevskih konvencija, dok primjena Protokola II zavisi od volje ovih država. Takođe, Protokol II ne odnosi se na pobune, izolirane i sporadične čine nasilja ili druge čine slične prirode - koji se ne smatraju oružanim sukobima.

Osnovna svrha Protokola II određena je u njegovoj preambuli. To je potreba za osiguranjem bolje zaštite žrtava unutrašnjih oružanih sukoba. Takođe, pokušalo se utjecati na popunjavanje praznina u humanitarnom pravu nemeđunarodnih oružanih sukoba. Međutim, i dalje stoji njegova ograničena primjena samo za njegove države stranke, za razliku od, primjerice, i Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda iz 1998. godine, za koji se smatra da predstavlja kodifikaciju općih običajnih pravila pozitivnog međunarodnog humanitarnog prava.

3. ZAKLJUČAK

Na nemeđunarodne oružane sukobe prvenstveno se primjenjuje član 3., koji je zajednički za sve Ženevske konvencije iz 1949. godine, te Protokol II iz 1977. godine. Primjena člana 3. Ženevskih konvencija je obavezna za sve države, i to bez obzira na karakter sukoba i ostale okolnosti u kojima se sukob odvija. Ova odredba sadrži listu pravila koje moraju poštovati strane u sukobu, a u odnosu na osobe koje ne učestvuju u sukobu. To su, u prvom redu, humano postupanje i nediskriminacija. Njihova teška kršenja predstavljaju međunarodne zločine.

Za razliku od ovog člana, primjena Protokola II iz 1977. godine zavisi od država. Većina država nije spremna svoje ponašanje u nemeđunarodnim oružanim sukobima prepustiti na reguliranje drugim državama, već smatra da je njihovo izričito pravo regulirati sve što se dešava na njihovoj teritoriji. Samim time je smanjena i efikasnost humanitarne zaštite u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Ako se stvar sagledava sa aspekta humanosti, trebalo bi da ista pravila vrijede i za žrtve međunarodnih i za žrtve nemeđunarodnih oružanih sukoba. Kod obje vrste sukoba nastaju slični problemi pa je logično i da zaštita bude slična. «Neprijatelj» je taj koji hapsi i pritvara i borce i civile i u jednom i u drugom slučaju. I u jednom i u drugom slučaju su borci i civili ti koji su primorani da bježe. I u jednom i u drugom slučaju se napadaju i gradovi i sela, te koristi isto oružje¹²². To što se države pozivaju na svoju suverenost kako bi otklonile primjenu pravila međunarodnog humanitarnog prava na nemeđunarodne oružane sukobe - nema uporište u pravu, jer suverenost nije svemoć države u apsolutnom smislu, već se smatra pravnim pojmom podvrgnutim međunarodnom pravu.

Najbolje bi bilo kad bi se izradila i prihvatila međunarodna konvencija za uređenje svih oružanih sukoba i zaštitu svih žrtava, bez obzira na međunarodni ili nemeđunarodni karakter ovih sukoba. U suštini, jedini kriterij koji bi trebalo uvažiti prilikom odlučivanja o primjeni međunarodnog humanitarnog prava u oružanim sukobima jeste intenzitet nasilja i potreba zaštite žrtava sukoba.

4. LITERATURA

1. Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu, od 12.08.1949. godine
2. Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru, od 12.08.1949. godine
3. Ženevska konvencija o postupanju s ratnim bolesnicima, od 12.08.1949. godine
4. Ženevska konvencija o zaštiti civilnih osoba za vrijeme rata, od 12.08.1949. godine
5. Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12.08.1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba, od 08.06.1977. godine (Protokol II)
6. Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda, od 17.07.1998. godine
7. Konvencija o zabrani ili ograničavanju upotrebe određenih vrsta klasičnog oružja za koje se može smatrati da ima prekomjerne traumatske efekte ili da djeluje bez razlike u pogledu ciljeva, od 10.10.1980. godine, izmijenjena 2001. godine
8. Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i prometa antipersonalnih mina i o njihovom uništavanju, od 18.09.1997. godine (Otavska konvencija)
9. www.hrcak.srce.hr/file/45824
10. Nicaragua v. United States of America, Međunarodni sud pravde, presuda od 27.06.1986. godine
11. V. KAZAZIĆ, Međunarodno humanitarno pravo: difuzija i primjena, Pravni fakultet Sveučilišta, Mostar, 2008. godina
12. Memorandum o saglasnosti, potpisan između predstavnika Vlade SFRJ, JNA, Republike Srbije i Vlade Hrvatske, od 27.11.1991. godine
13. M. SASOLI, A. BUVIJE, Kako pravo štiti u ratu?, Međunarodni komitet Crvenog krsta, Ženeva, 1999. godina
14. F. DE MULINEN, Priručnik o ratnom pravu za pripadnike oružanih snaga, Međunarodni komitet Crvenog križa
15. J.M. HENCKAERST, L. DOSWALD-BECK, Običajno međunarodno humanitarno pravo, Tom I: pravila, Međunarodni komitet Crvenog krsta, Cambridge, 2005. godina
16. Međunarodna revija Crvenog križa / krsta, Sveska 87, broj: 857, MKCK, 2005. godina
17. V. Đ. DEGAN, Međunarodno javno pravo, Pravni fakultet, Rijeka, 2000. godina.

¹²² Parafrazirano iz: M. SASOLI, A. BUVIJE, Kako pravo štiti u ratu?, Međunarodni komitet Crvenog krsta, Ženeva, 1999. godina, strana 159.